

Към идентификацията на прабългарските балвани

Зарко Ждраков, Десислава Петрова

Abstract: To the Identification of the Proto-Bulgarian Balvans: *In Old Bulgarian literature "bluvan" means statue of a man while in the Turkic languages balbal > balban > balvan has the meaning of "stone column", erected by the khan to represent the enemies killed by him. Similar to the Turkic balvans are found in Bulgaria – in the region of Pliska. They are called devtashi – "stone-ghosts" and stone "babas" – stone warriors found east of Tzarev brod village. The devtashi and the stone "babas" must be considered as part of the pagan period of Bulgaria, not as ancient megaliths or Scythian tombstones as they greatly differ from the late. Most likely the stone "babas" from Tzarev brod represent Bulgarian rulers-warriors.*

Key words: *balvan, devtashi, Pliska, First Bulgarian Kingdom, stone babas.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В старобългарската литература *блъванъ* означава статуя на човек а в тюркските езици като *balbal > balban > balvan 'каменен стълб', издигнат от ханът за представяне на убитите от него врагове. Подобни на тюркските балвани са засвидетелствани в района на Плиска – напр. девташите (тюрк. „камъни-духове“) и каменните баби (от тюрк. „баща, войн“) в комплекса източно от село Царев брод. Девташите и каменните баби би трябвало да се свържат с езическия период на България, а не с древните мегалити и скитски надгробния, от които последните се отличават иконографски. Комплексът балвани при село Царев брод от две каменни баби и група девташи насочва към прабългарските погребални обреди. По всяка вероятност каменните баби от Царев брод са образи на български владетели войни.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Известни са няколко имена на селища, възникнали от старобългарското *блъванъ* 'статуя, стълб, камък'. Те се срещат в Горната и Долната земя на Българското царство - Балван и Балванци (за мн. ч.) в Търновско и Горно и Долно Балван край река Брегалница в Македония [1], както и в Италия, в областта Базиликата, северно от планината Булгерия, наречена на името на заселените през V век в района хуно-българи [2] - Балвано (Лук. диал. Balvane с ударение на второто а).

В старобългарската литература *блъванъ* означава статуя на човек (1Цар. 19:13), солен стълб (Бит. 19:26) и е преминала от персийското *пехливан* (герой, биец, атлет) в монголския като *bagimal*, а в тюркските езици като *balbal > balban > balvan 'каменен стълб', издигнат от ханът за представяне на убитите от него врагове [3]. Подобни на тюркските балвани са засвидетелствани в района на Плиска – напр. девташите (тюрк. „камъни-духове“) и каменните баби (от тюрк. „баща, войн“, срв. бабаит, бабанко) в комплекса източно от село Царев брод, където са намерени много прабългарски надписи върху камък [4].

Девташите в района на Плиска са разположени източно, западно и южно (липсват на север от столицата) в духа на българо-тюркската държавна идеология, инспирирана от китайската, според която тронът на Небесния император се намира под Полярната звезда – срв. северното ориентиране на тронната абсида на Големия (Омуртагов) дворец [5]. Не случайно един китайски император изпратил майстори, които да направят статуя и надпис върху стълб, прославящ делата на покойния хан в храма, наречен „зала на прадедите“ [6].

Девташлари при с. Златна нива

Девташлари при с. Златна нива

Комплексът балвани при село Царев брод от две каменни баби и група девташи насочва към прабългарските погребални обреди:

- 1) Той е ситуиран западно от Плиска във връзка с представата за залязващия живот. За отбелязване е, че столицата се намира между четири големи антични могили, които означават посоките на света – източната могила (може би селищна) се намира по пътя за Варна, северната е при село Войвода, а южната е при село Могила.
- 2) Каменните баби са били поставени при една скитска могила във връзка с култа към предците [7]. Известно е, че прабългарите в Черноморските степи устройвали вторични погребения при скитските могили, тъй като хуните възприели согдийската (скитска) погребална традиция в Азия.
- 3) Девташите са разположени източно от гробните могили в плана на К. Шкорпил, според тюркската традиция, начело с „главния“ камък и лица обърнати на изток, върху които понякога има рисунки и рунически знаци [8]. Това би означавало, че каменните баби са били също обърнати към изгрева на слънцето, според тюркската традиция и пред тях са стоели симулакрите на убитите врагове [9].

Каменни баби, НИМ Шумен

Каменни баби, НИМ Шумен

По всяка вероятност каменните баби от Царев брод са образи на български владетели войни (а не на мъж и жена, засвидетелствано при куманите) със схематично предадени лица и облекло, както са в Алтай [10]. В поставените пред корема ръце те вероятно държат чаши, каквито примери има, както в Алтай, така и в Черноморските степи. Тази иконография вероятно отразява будисткия ритуал за събиране на милостиня в чаша, оказал влияние на името на Табак хан (Ханът с чаша) от Първия тюркски хаганат [11]. Масивното тяло със силно подчертани гърди и корем и кръглата глава с нисък врат и разширена челюст напомнят за ботхисатвите. Краката са масивни без стъпала – вероятно знак за пребиваване в отвъдното. Владетелите са облечени в дълги до коленете препасани ризици без ръкави с кръстосани на гърдите ремъци, украсени с розети (видно при едната фигура). На главата войните носят шлем с хоризонтален и два вертикални обръчи пресечени на кръст при върха и шапка (?). Косите на единият са сплетени в три плитки падащи отзад, според тюркската владетелска традиция, докато на другият падат отзад свободно, както при златния медальон на хан Омуртаг.

Най-вероятно пред образите на българските владетели (каменни баби) са стоели симулакрите на убитите от тях врагове (девташи), както е в тюркската традиция - напр. Истеми хан е погребан през 576 година с четирима съпровождащи го военнопленници [12]. Грано цитира китайски извор, според който при източните тюрки имало обичай да се поставят след погребението камъни пред гроба, като тяхната бройка съответствала на броя хора, които погребаният е убил приживе в сражения [13]. За същото свидетелства и арабският пътешественик Ибн Фадлан през X век, който съобщава за подобен случай при огузите: *Ако един герой убие човек, издялквали се статуи от дърво на брой колкото убитите врагове, за да бъдат слуги на героя в отвъдното* [14]. Девташите пред една триметрова могила, издигната над разрушена кръгла кула на крепостта в Балчик разкриват най-ясно тази практика [15]. По всяка вероятност те са поставени от хан Аспарух след разгрома на византийците край Варна и уникалното е, че най-вероятно представят избитите защитници на кулата.

Девташлари, Балчик

Наред с каменните балвани, съществували и дървени – срв. споменатите от Ибн Фадлан дървени статуи върху гробни могили при торките (узи) в началото на X век [16]. Такъв един дървен балван у нас се е съхранил във връзка с възпроизведеното надгробие на св. Климент Охридски. Това е прочутата Охридска релефна икона на светеца, която предава много точно азиатските черти на големия български книжовник от IX век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Девташите и каменните баби би трябвало да се свържат с езическия период на България [17], а не с древните мегалити [18] и скитски надгробния, от които последните се отличават иконографски – напр. надгробният каменен паметник от Варна повтаря разположението на тялото от гроб № 46 в халколитния некропол с оръжие в дясната ръка и лявата пред гърдите. Неправомерно е приписването на каменните баби и на покръстените южно от Дунав късни номади (печенег и кумани) [19], още повече, че на територията на България са намерени четири подобни статуи (две при местността Манастир, при с. Езерово и при с. Световрачене), определени като много по-ранни [20].

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика. София, 1900, 230
- [2] <http://it.wikipedia.org/wiki/Bulgheria>
- [3] Clauson 1972: 333; Menges 1951.2: 21
- [4] Велков, И. „Разкопки в Мадара“ (1924-1928), с. 362-366; <http://svetimesta.com/>
- [5] Веселин Бешевлиев, Българите, бит и култура, 1981, с.76, 142; Filov, L'ancien art bulgare, 1922, p. 18-21
- [6] Велков, И., „Разкопки в Мадара“ (1924-1928), стр. 362-366; Гумилев, Л. Древние тюрки. Москва, 1993, 324, 328
- [7] Попов, Р. Могилните гробове при село Ендже, ИАИ 6, 1930-31, стр. 112; Фехер, Г. Културата на прабългарите, София 1929, 59 -63
- [8] Шкорпил, п.т., 374, 375, 376 и 377; Ст. Михайлов, Нови данни за девташларите около Плиска, Археология IV, 1962, 216; Feher Geza, Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises, Budapest 1931, 120; J.G.Granö, On the Archaeological Traces of Old Turks in Mongolia, East and West, n.s. Vol. 21, N 1-2, March-June, 1971, 121-135. За връзката на девташите с могили или кръгли подмогилни (?) постройки – виж. Абоба-Плиска, 371 и 372; МСБ., VII, 47; Абоба-Плиска, 379; ИРАИК, X, 378; МСБ., VII, 47
- [9] A.v.Gabain, Inhalt, 540 и 549, Гумилев, Л. Древние тюрки. Москва, 1993, 328-329
- [10] Кубарев Владимир Дмитриевич, Древнетюркские изваяния Алтая, Новосибирск 1984; <http://www.altaiinter.info/project/culture/Geography/Culture%20of%20Turks/Graven%20Images/izv01.htm>
- [11] Гумилев, Л. Древние тюрки. Москва, 1993, 58, бел. 23
- [12] Гумилев, Л. Древние тюрки. Москва, 1993, 82-83, 260-61, 270-71
- [13] LIU MAU, 10, 42
- [14] TOGAN IF, 17
- [15] Димитров, М. Към въпроса за прабългарската родова памет и култовият паметник от Балчик. В: Балчик – древност и съвремие. Добрич, 1990, 109-115. Авторът приема подмогилната постройка за култова без да свързва откритите кости и натрошена керамика с погребален ритуал на трупозгаряне (срв. Вознесенка)
- [16] Анохин Г. И. Идолы исчезнувших племен, // ВРАН . - № 8 . - 2001 . - С. 765-768 . - №008461
- [17] Кацаров, Г. „Мадара и Плиска и тяхното значение за българската история“, София 1927, с. 14 – 16. <http://www.balkanmegaliths.bgjourney.com/Bulgaria/Menhiri/GM-008BG/GM-008BG.html>
- [18] Плетньова, С. „Половецкие каменные изваяния“, както и в „Печенег, торки и половцы в южнорусских степях“ – МИА, 62. Труды Волго-Донской археологической экспедиции. I. М. – Л., 1958, с. 207 – 212; Станчо Ваклинов, „Формиране на старбългарската култура“, София, 1977, стр. 135; Р. Рашев. Прабългарски ли са каменните баби от Ендже? - МПК, 1972, 1, 17-20

- [19] Василиев, А., Т. Силянова-Новикова и колектив, Каменна пластика,, БАН, 1973, стр. 26; Никола Мавродинов, Старобългарското изкуство, 2013, стр. 90-92; Ярослав Р. Дашкевич, Эдвард Тряярски. Каменные бабы причерноморских степей, 1982, стр. 16 – 17; Надгробните стели от с. Езерово са причислени към бронзовата епоха и са изложени в НАМ Варна

За контакти:

Доц. д-р Зарко Ждраков, Катедра „Изкуствознание“, Национална художествена академия, тел. 0899 843 662; e-mail: zhdrakov@abv.bg.

Десислава Петрова, докторант Катедра „Изкуствознание“, Национална художествена академия, тел. 0893 690653; e-mail: dessi_petrova@yahoo.com